

SZAKONYI KÁROLY

AHOGY ARANY JÁNOS...

Arany János nem csak költészetével, szókinccsével, gyönyörű magyarságával ragadtat el, de jellemével is. Műveltsége, bölcsessége, mélységes intelligenciája tükröződik minden leírt sorából, minden cselekedetéből. És a mindezekből fakadó, tiszteletre méltó szerénysége.

Nézem a *Toldi szerelme* bevezető sorait. 1879. május közepén írta, magyarázkodva, mentegetődzve, hogy az eposz középső része nem az ő saját választása, csak barátai, elsősorban Petőfi unszolására látott hozzá, megfogadva, amit az ő Sándora mondott, hogy ha a fejét és a lábát megcsinálta, írja meg a derekát is. Mert az első rész után, ha kedve volt is tovább írni a művet, csak a *Toldi estéjéhez* talált anyagot *Illosvainál*, vagyis a vénkori párviadalt. Elve volt ugyanis, hogy monda nélkül, akár csak egy töredéknyi történelmi adat nélkül is, nem lehet megteremteni az epikai hitelt. Tehát a mű *derekát*, ahogy Petőfi nevezte, nem is tartotta megírhatónak. Máskülönből hogyan is gondolhatott volna rá, amikor már az első részben elmondta Miklósról, hogy nemigen forgolódott asszonyi körökben, nem gondolt nőszülésre. „*Szívét nem bántá még nyila szerelemnek, / Nem is lőn asszonnyal tartós barátsága, / Azután sem lépett soha házasságra.*” Noha nem volt, vagy nemigen lehetett nőgyűlölő, mert azért Arany *Illosvainál* talál utalásokat arra, hogy szeretett asszonyokat, sőt egyikkel pórul is járt. De kötötte a saját jellemrajza Miklósról. Mégis nekifogott, sokszor abbahagyta, majd újrakezdte, munka közben mindegyre aggasztotta a gondolat, hogy jó úton halad-e. 1863 őszén, a *Buda halála* megírása után vette elő újra a töredékeket, s miként írja: *Olvasgatva, megsajnálta a kárba vesztett részleteket, s kezdtem gondolkodni új mesetervről.* Hamarjában pár éneket meg is írt. De megint félbehagyta a munkát, és csak 1874-ben, meg az utána következő években írt hozzá mindig valamennyit, ám remény nélkül, hogy valaha is befejezi. Csak a rátörő betegségek szabta *kényszerített nyugalma* adott módot a befejezésre. Szkeptikusan szemlélte a művet: *Érdemes volt-e a fáradságra s nem jobb lett volna-e a töredéket „nagy reményű és sajnálatos” töredéknek hagynom...*

Arany János sorai mindig meghatottak. A zseni szerénysége lenyűgöző. Remeklé-

Xantus Géza:
Kereszt

se feletti aggodalma, hogy vajon érdemeset alkotott-e? – hát erre csak a legnagyobbak képesek. De éppen ez a tehetség hite. Mert a szerénytelenség, még ha arra pozíció (hírnév) adhat is okot, mindig fed valami hiányt. Bölcsesség hiányt, jellemcsorbulást. Sokszor eszembe jut ez, látva, hallva az élet mai dolgait. A magabiztosság jeles tulajdonság, de nem árt, ha nem hiszük magunkat csálhatatlannak. Minden igazi íróban létezik egy ilyen készülék. Hemingway ezt elég triviálisan ne-

vezte meg. Ez persze nem csak a toll embeire vonatkozik. Mindenkire, akit felelősség kötelez. Vajha a politikusokban is támadna olykor kétség művük tökéletessége felől, vagy létezne bennük a szerénység erénye, akkor talán kevesebb katasztrófát élne meg az emberiség. ♡

(A szerző 2018. április 6-án írta meg és küldte át írását a *Lyukasórának* közlésre. A Szerk.)

ALFÖLDY JENŐ

A mindenség dicsérete

Antal Barnabás versei elé

Sok éve ismerni vélem Antal Barnabás költészetét, de valamiért máig is rejtély előttem. Van valami szokatlan abban, hogy a háború óta hatóságilag zaklatott családban nevelkedő, fél-leg-alításban élő papok s a költészet félreállított nagyjainak légkörében értelmiségivé nevelkedő, első kötetét csak negyvenkét éves korában kézbe vevő, s a szó Pilinszky János-i értelmében *katolikus* költő még ma is magányos lovagja, vagy inkább „szerzetese” a szépen kimondott igazságnak, a magyarság és az egyetemesség ideáinak. De miért is csodálkozom ezen. Az igazak mindenkire kiterjedő szeretetének tárgya sokszor csak az egymás között meglelt mesterekben, barátokban – írókban, festőkben, zenészekben, gondolkodókban – testesül meg.

A metaforákban és jelképekben megjelenített magányosság az ő esetében nem a szokványos elidegenedés következménye, hanem eleinte társadalmi kényszerűség (a család „osztályharc” általi meghurcoltatása egészen a nyolcvanas évek végéig, a személyére külön kiszabott másfél éves börtön), majd az 1956-os kezdet óta várt nyilvánosságát hosszú évtizedeken át sújtó diktatúra következménye. Morális következetessége, a vers minősége iránti igényessége, a szabad gondolat és a kétségek árán kiharcolt hit velejárója.

Eljuthatnánk már odáig, hogy a legjobbak ne csak a sikeremberek árnyékában meghúzódva létezhesse, hanem a szerkesztők és kiadók versengjenek műveiknek kiadásáért. Talán úgy kevésbé kellene attól tartanunk, hogy újszerű és egyéni alkotásaik ne csak párszáz versértő vagy versrajongó lelki-szellemi gyönyörűségére szolgáljon, hanem megnyerje a szépségre nyitott szívek sokaságát.

Rövid, enigma- és emblémaszerűen magvas versei mindig megragadtak, ha olykor eljutottak hozzám. Legújabb műveit is bemutató, életműszerű kötetének (*Tér és kapcsolat*, 1956–2016) versei közt most találkoztam először a monumentalitással. *Lauda Orbis* című, húsz-részes, mintegy harminc oldalra rúgó poémája nemcsak terjedelmében hatalmas mű. Az ünnepélyesség, a jó és a rossz mélységes ismerete, az elragadtatott pátosz és a bensőséges meditáció, a személyfölöttiség és a formában kifejeződő személyesség olyan magas szinten találkozik benne, mint Antal Barnabás ókori és modern mestereinél. A mindenség dicsérete ez, ahogy a cím is ezt sugallja. Antal Barnabás jelentőségének újból és az eddigiéknél is fényesebb igazolódása ez a nagy költemény.

A versekben gyakran találunk allúziókat, egészen a legnagyobbaktól átvett idézetekig. Ez azonban nem ok arra, hogy „epigont” lássanak benne az anatómát könnyen kimondók. (Az epigon eredetileg tanítvány, csak újabban szitokszó.) Antal úgy viszonyul mestereihez, mint az aranykori rómaiak a görögökhöz: jelzi szellemi hovatartozását abból a korból, amikor a modern magyar líra mostoha körülmények között is a virágkorát élte Weöres, Kálnoky, Pilinszky, Nemes Nagy Ágnes és Juhász Ferenc, a fiatal Tandori és szellemi társaik idejében. Most már Antal Barnabás is közéjük tartozik. ♡

ANGYALI VÁNDOR

tér és idő értelem és erő
játszik velünk kérdez s felelünk
létünk eleje visszája
léptet homályból homályba
nincs és sehol hamisan dalol
hallásküszöbünk alatt valahol
egy az akol egy a pásztor
világunk töredezett szétszakadt
se hit se bátorság se akarat
nincs ami bennünket összekovácsol

kinyílik a tér s a szél körüláll
sejtelmes határtalan határ
ölel s hív várva várlak
nem tudunk ellenállni e varázsnak
köpenyünk a szél mennybolt a kalapunk
álombeli tájakon át rohanunk
kétség és remény el s feltűnik a fény
talpunkra tapad szik s televény
ettől szép az utunk e csalóka
jön napra éj éjre nap s fölöttünk nyílik a rózsza

Xantus Géza:
Várakozás

NYÍLT TÉR

ha nem fűzve
láthatatlan kötés hazádhoz
szökhethnél bárhová

benned a távlat fény
szerelmesen ragyog
s rejtőzik mélyeiden
tár zár

az emlékezet
áthull valamin s visszaesik
s ha elhajol szakad
a múlt szövedéke
se múlt se jövő
folyamatos jelen idő

elfogysz
akár a fény áttetsző lettél
ahogy távolodsz
árnyak követnek
megkövesedett emlékeid

nevek terek nyílnak záródnak
mint rólad visszaverődő sugarak

amióta elfordult az út
a szél kihajolt a térből
a jobb balra kanyarodott
a bal elcsúszott
a távolság összezsugorodott
vitorlád elrepült
rég kisiklott alóla a hullám
zuhansz-e emelkedsz-e az időben
még nem követhető

NÁSZ

visszafelé ugyanazt a zenét
az időpont előtti álmom
a kristályszel spirálja
vér sikolya korommadár
füstörvényben forog a száj
alvó csukott szemhéj mögül
vigasztalan porárny röpül

bőröm alatt bőrreszelék
lőtt forgács szalmaégbolt
körkörös krátere havas
verébkarom kakashang
viharában szívbarlang
dörgése páraboglya
képzelt táj szürke foglya

árnytajték asztrálarc körül
medúzaág a mennymély
koponyaöl káprázatát
hajlítja gyapjas éjre
hiányhab lyukas béke
hol nap sincs a lehelet
korma szavakat ellett

SZÁMÜZETÉS

valaha város volt a fény
kő árnya kút kihalt kerek
villáma gömbölyű remény
láthatatlan lét lehet
e félelmetes tünemény
határtalan napkelet
szökött szerelmek ligetén

most benne lüktet üteme
valami végtelen út
betöltetlen bábele
valami egyesegyedül
vacogó mert vele
maradt emlékül
létének elrejtett csele

Xantus Géza:
Feltámadott

NAPBA ÖLTÖZÖTT ASSZONY

csontzene zúg a pusztaság
tág pupillája reng a por
tükrén hajnal és csönd
oltár mit nem ismerék
lassú lebegés légüres
fuvalma száll a hegy mögül
homály hajója imbolyog
gyönyörű lombosodó fa
lobogó szélmezők alatt
fűj elbűvöl a messzeség
ahogy a végtelen nesztét
hozza már lassan lengeti
hulló haját a hab felett
sohasem sűrűlő sugár
mágnesviharban lángcsokor
látatlan lobbanó harag
tűz mely sosem vakít
homlok márványa fényeres
hullám bölcsője szem mögött
hömpölygő százcrcú folyam
forrás szerelme lüktető
asszony halál fölött is úr
a sárkányfejet taposó
anya csodálatos virág
mélyből felszálló átremeg
áttetsző opál alatt
sárgás vöröses füstfalak
tajtékként fodrozzák körül
időtlen őrlő malmait
zúgatja köd zúgatja fagy
hét meseszép csillag alatt
le föl le föl remeg kering
vonz és taszít a földközél
idő és tenger sodra közt
zátonyok közt mint bója ring
hajnal és éjfél rejtjeles
imája bűg a sziklafok
mögött hullám és fény
s a völgy világa nem felel

BADACSONY

levelek törzsek elszenesedve
földbe hült kőbe zárt világok
ölelnek rám tör a csönd szerelme
s egy távoli rét pityangok búzavirágok
hallga hallod a tücsökhedűt
s a rejtjelet a pillangók szárnyán
megfejt-e s a méhek beszédét
a mennykoronán tarka szivárvány
hajlik a tóra és sok vitorla
siklik a vízen
hattyúk fickándozó halak
a nap vígan sugaraz
sugárzik minden

MÓLÓN

ébred a táj foszlik a homály
elillan a hajnali fényben
lepkék levelek árnya lebeg
himbál a tó vizében
hullámok fölött két sirály köröz
mindenki sugárba öltözött
felolvadunk a vakító térben

széllovasok sziluettje ragyog
hajadon harmat csillog
tűzköpeny s pákakalap
lobog a tükrön habra hab
két lázas szempár fókuszában
a kristálytükör meghasad
két fáklya ég két árnyalak
ballag s felszívódik a lángban

21. SZÁZADI KÖLTŐ DALA

kristály tűzű magány sugárfonalán
lángölű kút leplén
rezgés és remény
képzelt Úr
arca

villámok alatt el s feltűnő alak
külső belső fényre

árnyék borul
viharra derű
száll lélekmélyre

tág a világ virágozik a virág
bennünk a szivárvány
a van s a volt
élő s holt
tűnődsz jövőnk lyukas homályán

BACH MINDENKINEK

Ez év márciusában negyedik alkalommal rendezték meg Johann Sebastian Bach születésnapja alkalmából a világ sok más nagyvárosa után Budapesten is, a *Bach Mindenkinék Fesztivált*. Koncertek aluljárókban, tereken, vásárcsarnokokban és templomokban, hangversenytermekben. Öt nap, amikor, most már Budapesten is, majd mindenütt Bach muzsikája szólt.

Bach in the Subways (Bach Mindenkinék) jelszóval egy New York-i csellista, Dale Henderson indította útjára a kezdeményezést 2010-ben azzal a szándékkal, hogy erősítse és elmélyítse a klasszikus zene iránti szeretetet. És ma már, minden év márciusában, Bach születésnapja környékén világszerte kiváló muzsikusok ünneplik a mestert, ingyenes koncerteket adva nyilvános helyeken, Bach zenéjét ajándékként nyújtva át a közönségnek.

Amerikától Ázsiáig, a világ számos városában megrendezésre kerülő koncertsorozatokhoz Magyarország 2010-ben csatlakozott. Először öt helyszínen tartottak nyíltszíni hangversenyeket, majd egyre több művész, zeneoktatási intézmény és zenekar csatlakozott a programokhoz, így 2017-re a rendezvény fesztivállá nőtte ki magát. A *Bach Mindenkinék* program néhány év alatt Budapest belvárosának félnapos eseményéből országos zeneünneppé alakult, több száz programmal várva közönségét.

A fesztivál sokszínű koncertkínálata, egyedi programjai, zenetudományt népszerűsítő előadásai még a koncerteken nevelkedett közönség számára is új oldaláról tudja bemutatni a barokk korszakot és a klasszikus zenekultúrát. A műsorkínálat találékony ötletekkel lehetővé teszi a közönség csatlakozását is a fellépő művészekhez. S korosztályos tematikájú műsorok a zenehallgató közönség utánpótlását nevelik gyermek, ifjúsági és családi programokkal.

Medveczky Ádám Kossuth-díjas karmester így üdvözölte a fesztivált: „Bach mindannyiunk ősatya – mondta Beethoven. Ezzel mélysegesen egyetérték, sőt hozzáteszem, hogy mai zenei kultúránk alapja Bach munkássága. Ezért örvendetes a *Bach Mindenkinék* zeneművészeinek és szervezőinek nemes szándéka.” ♡ (Weltler)

Elias Gottlob
Haussmann:
Johann Sebastian
Bach, 1746

Bach az orgona mellett, 1725 (Bräitsh Müzeum)

Életműve előtt tisztelegve ebben a rovatban a megszokottnál nagyobb terjedelemben közlünk részleteket írásaiból. (Szakonyi)

100 ÉVE SZÜLETETT HUBAY MIKLÓS

OLVASSUK ÚJRA! SZAKONYI KÁROLY EGY MAGYAR EURÓPÁBAN

Hubay Miklós, Nagyvárad 1918 – Budapest 2011

A nagyváradi kisdíák a Szigligeti Társaság bölcséleti pályázatára benyújtja dolgozatát Madách művéről, *Optimista vagy pesszimista mű-e Az ember tragédiája* címmel, és ezzel életre szólóan elkötelezi magát a nagy mű titkának boncolgatására. Még nem ismerte a betűket, amikor a Zichy Mihály illusztrálta díszkiadás képei elbűvölték, hogyan vetette volna bele magát a szövegébe is, amikor már tudott olvasni. Hosszú évtizedek múlva kérde önmagától: vajon mikor lett rögeszméjévé, hogy ő érti igazán Madáchot? Kétségtelen, Hubay Miklós úgy tekint a *Műre*, mintha a sajátja lenne, elemzi, tanítja, követévé válik, félti és ápolja, büszke rá, ha idegenek dicsérik, féltékeny, ha nem figyelnek rá eléggé. Amikor a párizsi Conservatoire igazgatója egy franciaországi bemutató után mentegetődzve mondja, hogy „mi, franciák nem szoktuk elvárni egyetlen kis nemzettől sem, hogy nagy drámai művet produkáljon”, a szavak, bár dicsérőek, szíven döfik. Hubay itthon, színművészeti tanársága idején, majd külföldön mindenütt azt hirdette, hogy igenis nagy műveket produkálnak kis népek is. Ez vezérelte akkor is, amikor 1942-ben ösztöndíjjal Genfben került, s ahol 1946-ban a Magyar Tájékoztató Könyvtár igazgatójaként francia barátaival József Attila és más költők verseit fordította. De arra is volt gondolja, hogy íróink, művészeink közül jó néhányan genfi ösztöndíjhoz jussanak. Hazatérése után 1950-től 57-ig a Színművészeti Főiskolán tanított, és közben a Nemzeti Színház dramaturgja volt, azonban mindkét állásától a forradalom alatti szereplése miatt (a Parlamentben működő Szabad Rádió munkatársa volt), együgyyanazon a napon fosztották meg.

Hubay Miklós Nagyváradon született, s mire középiskolás diák lett, városában a trianoni döntés után már nem volt magyar nyelvű gimnázium, ezért Debrecenben lett magántanuló. 1936-ban aztán a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen, és Genfben hallgatott esztétikát, filozófiát, művészettörténetet. Három év múlva a Nemzeti Színház műsorában már feltűnt egy drámája, az *Európa elrablása, Lear herceg*, de csak 1942-ben debütált huszonnégy évesen, a *Hősök nélkül* című darabjával. A fo-

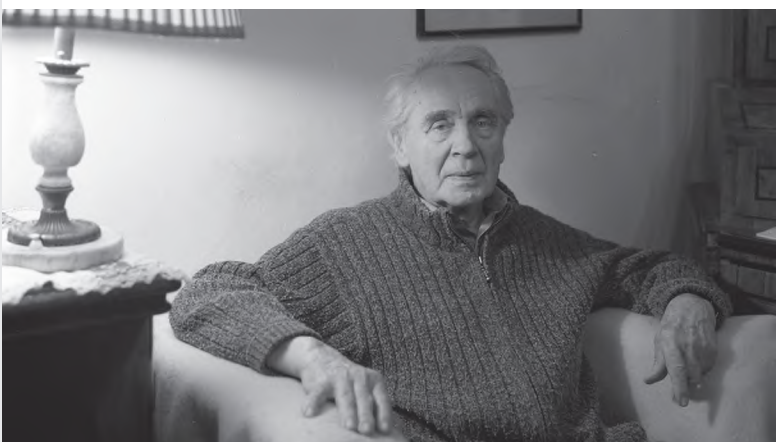
gadtatásból megtanulhatta, amit aztán egész életében vallott, hogy a drámaírás Magyarországon erkölcsi tett, hiszen a mű érzékenyen érintette az akkori rezsimit. Addigra már megírta tanulmányát *Nemzeti színjátszás, drámai magyarság* címmel. Talán sejtette, hogy nem lesz buktatók nélküli a pálya. Hubay *par excellence* drámaíró volt, mindig a rejtélyt, a titkokat kutatta, az embert az embertelenségben, és ezt hol a görög mesterek örök érvényű gondolatai nyomán, hol a kor kataklizmát kiváltó történéseivel szembe-sülve tette. Emiatt sokszor került konfliktusba a politikával. Olykor a színházi próbák közben érkezett a tiltás, olykor már eleve nehézségekbe ütközött a mű elfogadása. Egyik drámakötetét Ady-idézzel bocsátotta útjára: *Bennünk egy szép ország rejtőzik, mint gím a fekete csalitban*. Ez a drámáira is elmondható. Ezekben is ott rejtőznek tragédiáink, kudarcaink, fájdalomink. Drámájában sokszor a XX. század embere a pusztítással, a halállal néz farkasszemet, mint a *Vas Istvánnal, Ránki Györggyel* írt *Egy szerelem három éjszakájában*, de nem kevésbé ilyen a *C'est la guerre*, a *Párkák*, a *Tűzet viszek*, a *Római karnevál*, a *Tűszedők*, a *Freud*, a *Hová lett a rózsá lelke?* Vagy a *Te, Imre, itt valami ketyeg*, a *Késdobálók*. A Balassi Menyhért árutatásáról írt XVI. századi komédia, a *Színház a cethal hátán* című nagyszabású műve is az örök kérdést boncolgatta: mivé lesz a világ? De gyönyörűen tudta ábrázolni az idillt is. Az *Ők tudják, mi a szerelem* derűs és megható története Berliozról és egykori imádjáról, a magyar egyfelvonásos drámák egyik gyöngyszeme. A sok mindent megélt író, sőt *drámaíró* a világ folyását aggodalmasan szemléli, tapasztalta már, hogy mit hozhat a sors, és megírta időskori remeklését, az *Elnémulást*, egy kis nép elveszejtését, mert nyelvét veszítették el vele. 2010-ben összegzi elmékedéseit a *Tragédiáról*, szimbolikusan is talán a kezdet befejezésére: ha diákként Madách művéről írt dolgozatot, ebben a könyvben most újra tiszteleg előtte. *Szeretném remélni, hogy abban a végtelen pillanatban (hisz nem jön utána másik) Az ember tragédiája is kibontja rejtve maradt értelmét, és nem marad talánynak többé sem a világmindenség, sem benne az életem – írja a kötete végén, amelynek címét Madáchtól*

kölcsönzi: *Aztán mivégre az egész teremtés?* Keserű hang, s mintha a megbecsülést nélkülöző Hubay kérdezné, hiszen még az életműkiadás sorozata is csonka maradt, mert az egyik kulturális miniszter megvonta a támogatást, holott jól tudhatta, hogy a többé-kevésbé bulvárosodott könyvpiac kénye-kedvére nem szabad kitenni egy immár nemzeti kincsnek értékelhető életművet. Hubay mindig is a sztrigovai remete, Katona József vagy Csokonai sorstársának érezte, érezhette magát hazájában. Kétségtelen, drámai sokszor nagyobb sikert arattak olasz vagy francia földön.

Talán különös, hogy mindeddig novellistákat mutattunk be ebben a rovatban, vagyis prózaírókat, most pedig egy drámaírót. Hubay színművei olvasmánynak is élvezetesek, de ezúttal esszéire, naplójegyzeteire irányítjuk a figyelmet. Több kötetnyi jelent meg belőlük, *A dráma sorsa, Apokrif találkozások, Aranykor, Napló nélkül, Talán a lényeg, Úton és itthon, Végtelen napjaim* – ezek kitűnő prózák, egyszerű esszék és izgalmas, érdekes jegyzetek. Műveltsége, világirodalmi tájékozottsága, legendás memóriája, amelybe beletartozott az is, hogy a Toldiból éppen úgy tudott idézni, mint egy-egy Shakespeare-drámából, nem beszélve a Tragédiáról, káprázatos volt, és ez a szellemi képessége kilencvenes éveiben sem hagyta el. Utazott, érdeklődött, dolgozott. Az Írószövetség elnökeként, amikor még megvolt a firenzei katedrálja, sokszor a választmányi ülésről sietett ki a repülőterre, mert délután már várták a hallgatói. Kényszerhelyzet hozta neki Firenzét, itthon nem volt számára hely, s hívták. Nehézkesen intézték az engedélyezést, végül Aczél Györgyhöz fordult. Rendben, mondta neki a politikus, menjen, de jegyezze meg, ezzel megszünt magyar író lenni. Nem szűnt meg. Hubay magyar író volt, és az is maradt. Az ő magyarsága európai volt. Az egyetemes európai kultúrába természetesen beletartozó magyarság. Így és ezért tudott rálátni a lényegre. Ezért tehetett minden hangzatos hazafiságnál, zászlólengetésnél többet a magyar géniuszért.

Vegyük le a polcra a könyveit, olvassuk prózáját, és olvassuk drámáit is, ha már nem megy is fel rájuk a függöny színházainkban! ☛

HUBAY MIKLÓS

GENF, 1942 NOVEMBER

Ülj mellém a kandallóhoz, /
Fel van szítva melege...
(Kisfaludy Sándor)

A milánói nagyállomás lyukas szitává bombázott teteje alól délben indult a nemzetközi gyors. Domodossolában leszállt az utolsó olasz is, s egyetlen utasként vitt a vonat neki az égnek szökő hegyeknek. Rettenetes csattogások közt egyedül értem fürta be magát a szűk szakadékok közé, majd a hegyek még sötétebb gyomrába. A véget érni nem akaró Simplon-alagútban elfogott a szorongás, amelyet később Dürrenmattnak egy hatásos novellájában leírva olvastam, ahol is egy svájci alagút csakugyan nem ér soha véget. Ám ez még jóval Dürrenmatt előtt volt, és egy fél óra múlva kigurult velem a vonat az alagútból, ki valami könyörtelen napfénybe. Svájcban találtam magam. (Délután három óra lehetett, 1942. november 7-én.)

Első pillanatban látszott, hogy ez az ország sokkal kisebb a mögöttem hagyott Olaszországnál. S minden eddig látott országnál is. Valószínűleg még az oly szűkre szabott hazámnál is. Talán a túl magas hegyek tették, hogy alattuk minden kisebbnek látszott. De pontosan körvonalazottnak, perfektnek, szabatosnak. Mindjárt látszott az is, hogy itt a dolgoknak nincs alternatívája. Minden pontosan az: ami. (Nincs olyan mellébeszélés, hogy az országnak igaz, most épp nincs tengere, viszont van egy tengernyaga, stb.) Olaszországban csapadékos ősz volt, áldott ködök ültek az elsötétített városok fölött, a liberátorok is csak találmokra szórták le bombaterhüket. Valamit csak eltalálnak, a Fiatot vagy egy Giottót.

Az első lélegzetvétel máris igazolta a magyar költő igazságát (Európához azóta is csalahatatlan kalauzom Babits *Messze, messze* verse): a svájci Alpok tövében „harapni friss a levegő”. S ezen a kristálytisztá levegőn át hófehér volt a hó a környező hegyeken és fölötté sötétkék az azúr. Töltekeztem a friss levegővel, mellre szívtam, mint egy jógázó. Az állomáson jöttünkre csengettyűztek. Aztán megint csengettyűztek egy másik, a mienknél kisebb vonatnak, amely a legeslegmagasabb hegyek közül szaladt ki, a gleccserek világának üzenetével. Piros csákós vasutasok sürgölődtek körülötte és körülöttünk. Mintha játékskatulyából húzták volna ki őket.

Ettől kezdve benépesedett a vonatunk. De nem voltam kevésbé magányos, mint az alagútban. Svájciak közt utaztam. Így nem volt kivel megosztani lelkesedésem a látottakon, végig a Rhône völgyén, majd a Léman tónál kitaruló panorámán. Nem is bírtam tovább zsúfolt fülkébe zártan a magányom. Lausanne-ban a csomagomat megőrzőbe téve, ott-

hagytam a vonatomat, s valamiféle fogaskerekűn levitettem magam a tó partjára, hogy egy vízmosta köre leülve teljes odaadással bámulhassam a túlpárt fölött a szikrázó fehér csúcsok lázgörbéjét. Így vártam ki, amíg belevesztek az alkonyatba. Öreg este lett, mikorra Genfbe értem.

Többször leírtam, hogy az elsötétített utcácska sarkán a kettes számot keresve a taxival, megszólítottam egy arra tartó árnyat, aki készségesen megmagyarázta, hogy csak egy háznyi az egész utca, nincs is más, mint ez a kis fehér palota, ez a kettes szám, és ő is ott lakik.

Ez a találkozás aztán mindkettőnk életét hosszú évekre új tartalommal gazdagította. Egy francia költő volt a szíves ismeretlen, André Prudhommeaux, aki anarchista hitvallása szerint ózdkodott részt venni egy piszkos világháborúban, miután előzőleg a „próbaháborúban”, Spanyolországban, önkéntesként harcolva megtapasztalta valamennyi nagyhatalom sötét cinizmusát. Itt, a rue Daniel Colladon 2. szám alatt hamarosan rákapott a magyar költőkre, kettesben olvastuk, kettesben fordítottuk őket. (S amikor évtizedek múltán meglátogattam őt, majd halála után az özvegyét és a nagylányait Versailles-ban, nem győzték bontogatni a spárgával összekötött kartondobozokat, hogy előszedjék a még Genfben készült József Attila- és Radnóti-fordítások mellett az újabb Adykat és Petőfiket, amelyek 1956 után Prudhommeaux-ban a Magyarország iránt megint felébredt szerelemnek voltak a gyümölcsei.)

Hajnalig ültünk aztán a kandalló előtt a hatalmas, fütetlen szalonban. (A fütetlenség is beletartozott az önáltató kálvini lemondások sorába, amelyeket a svájciak szorgalmasan gyakoroltak a háború idején, hogy senki se mondhassa – ők maguk sem – hogy nem veszik ki részüket a szenvedésekből, együtt a hadra kelt eszelős Európával.) Engem a háromnapos utazás szorongásai, élményei, extázisai dobtak föl annyira, hogy dehogyis tudtam volna aludni; Prudhommeaux pedig – mint később rájöttem – született éjszakai bagoly volt, s bizonyára örült, hogy a külföldi diákok közt (akiknek a panzióban ellátás fejében francia leckéket adott) most egy olyanra lelt, akinek megmutathatja Michelangelo verseinek frissen (és remekbe) készült fordítását, akinek – a sírva-senyvedő tűz mellett – órákon át olvashatja és kommentálhatja Gaston Bachelard könyvét a tűz ősi varázsáról (*La psychoanalyse du feu*). Tűzbe merengő szemünkön valamelyik barlangi ősrünk könyököl ki ilyenkor... Sikerült is Prudhommeaux-nak úgy megszerettetnie velem is a modern filozófiának ezt a remekművét, hogy azóta sem untam meg újra- meg újraolvasni; Bachelard később kezembe kerülő egyéb könyveivel egyetemben. Én a „Tűzet viszek, ne lássátok, ha látjátok, ne mondjátok...” kezdetű regöléssel tudtam hozzájárulni Bachelard gazdag példatárához a tűz árkanumáról.

Attól kezdve, a háromnapos hideg szelektől rázott ablaktáblák mögött – itt a *bise!* – jaj, itt a *bise!* – az éjfélbe nyúló estéket a kandalló mellett töltöttük, versolvasással, meg betéve tudott versek recitálásával. Mindjárt becsebbebbnek is látszott a vers, ha memoriterként megőriztük. A *Spanyol földmíves sírverse* örökre hozzákötötte őt József Attilához. Prudhommeaux is harcolt Irun falainál...

Fölöttünk a *Bourg de Four* sarkán volt az a kis *café*, ahol esténként a *Semaine Littéraire* költői, írói és bensőbb barátai találkoztak, a mindig újabb és fellegjáróbb folyóiratterveket szövögető Gilbert Trollet szerkesztői hegemoniája alatt. Gyér világismeretemből, még gyérebb francia tudásomból társalgásra amúgy sem futotta, tehát Babits verseivel és József Attiláéival parádéztam, miután Colladon utcai szobáskámban előzőleg a sorok közeibe kipreparáltam a Sauvageot-ból az ismeretlen szavakat. A költői génusz kevés szóból is tökéletesen betájolja az akármilyen költői nyelven író másik génuszt, pláne, ha nyomtatásban a vers formáját szemmel is látja. (Megcsodálhattam később Weöresnél ezt a divinációs készséget, ahogy egy ideig merően igézte az elébe tett idegen verset – értette? nem értette? –, néha ide-oda bökött a szövegben: ez mi? És szép verébfej betűivel már írta is a magyar fordítást, amely hiteles volt és dalolt.) Babitsnak az *Amor Sanctus* him-

Xantus Géza: Apokalipszis, Az első négy harsonaszó

nuszi fordításaival igyekeztem meggyőzni a poétikában mindentudónak látszó új barátomat arról, hogy a magyar nyelv mindenre képes, és skandáltam melléjük a *Laodameia* alvilági leírásait. József Attilának, szerencsére, akkoriban szinte minden versét betéve tudtam. A magyar költészetnek e két még friss halottja ilyenformán megidéződött az asztaltársaság körében. És szellemeiket tiszteletadóan fogadták. Lehettem én Genfben akármilyen nyelvtudatlan királyfi: egy birodalom rajzolódott ki mögöttem, világirodalmi csúcscokkal. (Ahogy ezt a képet – Babbitól szintén – menten idézhettem.)

Gilbert Trollet ettől kezdve, amikor a francia-svájci írók percnyi halasztást sem tűrő feladatáról beszélt, hogy világháború ide, világháború oda, nekik most nyomban újra fel kell támasztaniuk a világirodalmi *Présence* folyóiratot, többé nem mulasztotta el érvei közt megemlíteni, hogy megismert egy páratlan gazdagságú költészetet, amely az emberiségnek a háború után fogalmat adhat egy új harmóniáról, s ez a költészet – a magyar – világnyelveken szóló *orgánumért* kiált. A Flóra-versekben lelte föl azt a kirajzolódó harmóniát, amelynek érvényét és hitelét a *Tiszta szívvel*-féle szenvedésteli versek garantálják.

Éjfélkor, amikor fölöttünk, Kálvin templomában, az év utolsó hónapjában, a harangjáték az angol himnuszra hajazó svájci himnusz játékossá méltóságos lassúsággal, József Attila árnya úgy olvadt bele a ködbe a Bour de Fouron, mint aki a háború után ott lesz az immár nem szenvedni szaporodó emberiséget *tanítani*.

A háború után hamar meg is jelent a *Présence, Revue Internationale des Lettres*, s első számában – Eliot és Montale között – megjelent József Attila is, Prudhommeaux fordításában és szép kísérő tanulmányával. A folyóiratot aztán olyan hamar elnyelték az újabb kódok, hogy büntudattal kérdelem magamtól ma is, hogy eltűntében nem volt-e része annak, hogy nem volt „Jaltakonform”. Az új nyugati kategóriák szerint ugyanis József Attila „vörös” volt, és a hazai kommunista költők szemében: Prudhommeaux meg anarchista. (Talán tratzkista is...)

A tisztáknak minden tiszta. A pártszerűeknek, aki tiszta: az a legnagyobb ellenség.

GRAZIE, ITALIA!

Van egy olasz törvény (most már: volt), amely szerint az egyetemi tanár menjen nyugdíjba, ha betöltötte a hatvanhatodik évét. Adjon helyet a fiataloknak. Megkaptam én is elég hamar a Rektortól a levelet, hogy készüljek fel erre, kitelt náluk az esztendőm – nem is volt kevés: kerek tizenkét év. (Hogy a nyugalomhoz díj is járjon, ahhoz azért ez a tizenkét év is kevés.)

A kari tanács mindjárt megszavazta, hogy szerződéses professzorként tartsanak ott. Ezt már csak arra az időre vállaltam, amíg a magyar irodalom tanításának a jövőjét valahogy biztosítani lehet. Hisz tele a folyosó érdeklődő diákokkal. Petőfire várnak, József Attilára, Déryre, Illyésre... Elkezdjük csalogatni Firenzébe Torinóból a Krúdy-fordító fiatal olasz írókat. És ha nem sikerül?

Én meg szépen elképzeltem, hogy egyszerre téve le a vállamról az idegen nyelven tartott kétórás előadások elme-sajtoló terhét (és az ennél nem kisebb belső ellenállásokat kiváltó itthoni elnökösködésemet), még maradhat erőm a magam dolgaira. A rezignált boldogság állapotában úgy néztem már Firenze keces tornyait, mint aki búcsúzni készül. Tizenkét év során túlságosan is megszokottak lettek. Most megint olyan szépek voltak, mint amikor először mentem be az állomásról a Dómhoz, nagyszombat este, huszonnyolcadik születésnapomon. A harangok is megint ugyanúgy szóltak. – „Ezek a feltámadási harangok!” – Már csak vizsgáztatni, s egy-két régi növendékemet doktoráltatni járok majd vissza. Mint egy turista.

Bejelentettem Olaszországban egy magyar társaságban is, hogy novembertől kezdve nem vagyok többé Firenzében professzor. Búcsúnak szántam ezt a bejelentést is. Kifordulva honfitársaim közül, észre kellettennem: egyetlen jó szót se kaptam búcsúztatásban, ez valahogy lemaradt. Viszont mintha három legyintés is súrolta volna az arcom, gyors egymásutánban. Az egyik csattant is.

Pár napra rá, idehaza, egy tanácsulésen – ahol már csak rábólintani szokás – régi jóbarátom mellé kerülök. A legjobb főszerkesztők egyike volt, amíg főszerkesztett. – „Mióta más ül a helyemen, egyszerűen kihalt körülöttem minden” – így kezdi. S aztán suttogja tovább a fülembe, de már szinte mosolyogva, hogy hogyan hallgatott el otthon is a telefonja, nincs többé felkérés, nincs kiküldetés... Ezen nekibúsulva – ez hát a hála? – hazamegyek és kinyitom az e heti ÉS-t, és erre a mondatra esik a tekintetem: „Itt van például a kor. Régen az évek múlásával nőtt a tekintély, most inkább csökken. Nyugdíjazáskor, pozícióvesztéskor pedig mintha szakadékba zuhanna a grafikon görbéje.” (Szále László gyűeleget-tömény cikkéből: *Hol a tekintély mostanában?*)

Eszembe jut a délután fülembe suttogott beszámoló egy efféle szakadékból. És az arcomon érzem megint a múlt hétről a visszavonulásom bejelentését oly csattanósan követő eladdig szokatlan leckéztetést. Nemcsak a cikkírónak, nekem is megvannak a példaim tehát arra, amit ironikus telitalálattal az ÉS-beli cikk úgy mond: „a presztízs alummúlása.” Este váratlanul interurbán telefonok, Olaszországból. Egyik a másik után. Firenzéből és nemcsak Firenzéből. – „Beszéltem a dékánnal. Megváltoztatták a törvényt. Ugye maradsz? Az egyetem megszavazott neked egy lektort is...”

Megtapasztaltam, hogy milyen volna itthon nyugdíjasnak lenem. Egy hét elég volt. „Csak vissza! vissza!” – mormogom Tompával. Kitűzheti a pedellus a cédulát Firenzében: Szerdán 5-től 7-ig: *Szemelvények Szabó Lőrinc verses önéletrajzából*.

Xantus Géza: Szent Ágoston

„HOL LEHET MOST CHAGALL?”

1963. november

Hanyadszor szököm meg ezen az őszön az ősz elől? Tegnap este még majd kifújta a novemberi hideg szél a Gare de Lyon csarnokából, és itt a Földközi-tenger partján még az az eső is jólesik, amelyik bever az ablakon. Mert le vannak eresztve sorra az ablakok, hadd jöjjön be ez a jó, enyhe reggeli levegő, ez a növényi páráktól dús, tengerszagú, eső mosta friss levegő. Meg a langyos eső is. Nem is eső: permet. Hátha kimossa belőlem a Párizsban fölszedett náthát.

Távolban az Alpok havas csúcsai. Nem fenyegetően, csak úgy intenek utánunk, mint az üldözők, ha feladják a versenyt. Eddig sarkunkban volt a köd, a hó, a tél. De itt már nem érhetnek utol. Azúrország... Napfénysország... *Antibes*.

Meg akarom nézni a Picasso múzeumot. De november elsején bezárt. Most vette ki az ör a szabadságot. Ez az a hónap, amelyben megcsappan az idegenforgalom. Eddig tartott a nyár, de október végén az utolsó tengeri fürdőzők is hazautaztak, akik pedig a tél elől menekülnek ide, majd csak decemberben kezdenek jönni. Halottak napja. Holszezon.

A kis, olaszos jellegű városban a piactéren virágvásár. Itt találjuk párizsi barátaim házáat, régi római toronyból alakították át. Vagy a szaracénok építették? Ezt az örökös vásárt védte a torony, itt a piacon. Autóval megyünk tovább. *Cagnes*. Ismerős ez a név, – de honnan? Hiszen ez az a *Cagnes sur Mer*, ahonnan József Attila azt a feledhetetlen versét küldte haza, azt a kamaszos frissességű, csupa-játék versét, azt a keserű jóslatú, aggodalmast:

Ó Európa hány redő, / minden redőben gyilkosok, / ne hadd, hogy sirassam a lányt, / ki két év múlva szülni fog...

Miféle ballada ez? Európa készülő tragédiája – dalban elbeszélve: *a gyilkosokban félelem / s a félelemben a halál*. Az Albini-féle olasz József Attila kiadás borítóján ennek a versnek a kezdő sorai olvashatók, magyarul, a költő keze írásával. Az Európához szóló számonkérés... Milyen nyugtalan, szorongó szívvel élt itt József Attila. Csak úgy, mint húsz évvel előtte Ady Endre. Egyikük földregéngést prófétált itt, a másikuk tengerregéngést. Ady arról írt, hogy azok a közeli Alpok dörgegelmes földindulásban lelátogatnak a tengerre, elsöprik innét ezt az örökzöld, henye partot, a jólét idilljét. József Attila látomásában meg: *a tenger a hegyfokra jött / s egy terített asztal úszik / a jóllakott habok fölött*. Micsoda világvég-óhajításokat sugallt a magyar költőknek, a világnak ez a legeslegbékésebb tája! (Vagy talán olyan reménytelenül, olyan elérhetetlenül szép itt a világ a szegény magyar költők számára, hogy éppen ezért fogja el őket valami Jónás-düh, – a sáskaevő pusztai irigysége Szemiramisz függőkertjei láttán? Próbálok tetten érni magamban, mit érezhet itt, aki csak átutazóban van ebben az örök boldogságra berendezett világban. Nem nehéz tetten érni.)

Valamivel messzebb, északra, a hegyek közt van *Vence*. A tenger már nem is igen látszik ide, csak itt-ott a kék pillantása a parti dombok résein át. Egy szakadékosnak látszó völgy peremén szép régi épület, amolyan délfrancia ízlésű udvarház. – Károlyi Mihályné lakik itt – figyelmeztet a kísérőm. *Vence* nevezetessége tehát. A sok közül az egyik. Nemsokára egy kis rejtőzködő házról: – Itt meg Gordon Craig. – Kicsoda? Edward Gordon Craig? A nagy Ellen Terry fia? – Persze, az öreg Gordon Craig. Ez úgy hangozott, olyan valószínűtlenül, mintha azt mondták volna, hogy Oscar Wilde lakik ott. – Ó nem! Gordon Craig fiatalabb Wilde-nál. Még nincs kilencven éves sem. Wilde pedig már túl volna a százon.

Akkor is. Szinte hihetetlen, hogy a modern színháznak ez az egyik legelső úttörője itt éldegéljen ebben a kis házban, amikor diszletképei, folyóirata, firenzei művésziskolája már réges-rég lezárt fejezete a színháztörténeti kézikönyveknek. (Amelyre azóta már hány új fejezet

következett!) Hálásan pillantok villája felé. Annak idején ő végezte ki a színpadi naturalizmust. A líra, a szimbólumnyelv és az eksztázis nevében... Ajtaján tábla. Kéri, hogy váratlan látogatók ne háborgassák. Nem érette jöttem ide. Eszem ágában sincs, hogy megzavarjam nyugalmát. Csak gondolatban köszöntöm: „Jó erőt, öreg Mester! Még szükség lehet önre”.

Később aztán *Vence* főterén, abban a mesebeli kis vendéglőben, ahol a mestergerendák meg a faragott székek és ablaktáblák már-már egy hazai kocsmára emléket idézték – emléket? Reményét inkább! Olyan kocsmáét, amilyen *lehetne* nálunk is –, ebben a népmesebeli kis vendéglőben, ahol ebédeltünk, láttam kifüggesztve Gordon Craig fényképét. A fényképen udvarias hálasorok, köszönetet mond a szakácsnének. Ki tudja? Lehet, hogy ennek a kocsmának a főztje a hosszú élet titka. Közben megered az eső. Aztán zuhogni kezd. Égszakadás. Teheti. A vendégek elutaztak. Holszezon van. Így indulunk neki, vízőzönben, csattogó mennykövek közt, villám- és reflektorfényben megkeresni Marc Chagall házáat.

Érte csináltam ezt a kitérőt *Vence*-ba. A szakadó esőben egyre magasabbra kapaszkodunk a szűk hegyi utakon. Többször vissza is kell fordulnunk, mert ismeretlen kertekbe torkollnak az utak, egyszer pedig egy fűrészmalom deszkahalmi közé keveredünk. Ítéletidő. Ki jár ilyenkor a szőlők közt, a mélyutakon és sötét-ágakon, a kőfalakkal támasztott teraszok aljában, hogy megmutatná nekünk a jó irányt? Rajta, csak feljebb, és még feljebb! Most már olyan utakon kanyargunk, amelyeket az egyik oldalon szakadék kísér, hol jobbra, hol balra. A másik felén pedig, a domb oldalában óriás agavék és aloék, csupa virágban, csupa tövisben, vastag zöld bőrükön a súlyos esőcseppek sorozatos önrobbanásaival. Mintha a rájuk vetődő reflektorfény robbantaná szét őket.

Végre, de már visszatérőben az egyre kietlenebb hegyhátról, megléttük a kaput. Ez most már csakugyan olyanféle volt, amelyet Chagallné a telefonban mondott. S ott volt a tábla is a kapu nyílásával szemközt: „Magántulajdon. Belépni tilos.” Ez az! Magas, rusztikus támfalak mentén kanyarog felfelé az út. Kellemesen sistereg a törött és vizes kavics az autógumik alatt. Már-már azt hisszük, hogy itt is eltévedtünk talán, amikor egyszerre csak kijutunk a ház elé. Pontosabban: a házak elé.

Ismerős virág futja be a főépület oldalsó falát. Futó muskátli. Catherine Pozzira gondolok, a költőnőre, aki oly fiatalon halt meg a 30-as évek elején. Övé volt egykor ez a ház. Párizsi házigazdánál láttam a portréját, Paul Valéry festette. Catherine Pozzi a „bolond évek” híres drámaírójának, Edouard Bourdet-nak volt a felesége, s így házigazdám anyja. Néha az volt az érzésem, hogy fiuk szívében rejtett versenyben van a két szülő –, s nem tudom, vajon melyiküknek nyújtaná ma az írói dicsőség koszorúját. A minden darabjával sok százas szériát megérő és most is sikerrel fel-felújított szerző-atyának-e, avagy a Stefan Georgét fordító költő-anyának, akinek költészetét bensőségesen rokoni vérárammal járja át nagy zenei és matematikai műveltsége. Hálával gondolok rá, hiszen, végtére is, az ő és az ő családja révén csengethettek be most ide is.

Ahogy megnyomom a csengőt, sötétbe borul a ház. A villám csapott be valahol valami elektromos berendezésbe. Chagallék most azt is hihetik, gondolom, hogy ravasz képrablók vagyunk, akik hamis telefonokkal és ajánló levelekkel meghívták magukat, s miközben várjuk az ajtónyitást, cinkosaink már el is vágta a villamos drótot. Szinte csodálom, hogy tényleg kinyitja nekünk az ajtót Chagallné.

– Az orvos van épp a férjemnél. Tudják, nagyon törekeny az egészsége.

Az autó és a kapu között nyakamba kaptam egy kis hideg zuhét, s ennek hatására máris csavarni kezdi az orromat egy iszonyú erejűnek ígérkező tüsszentés. Visszajött a nátha, amit Párizsban szereztem. Épp ez hiányzik most a törekeny egészségű aggastyán házában. Ha most kitör rajtam az influenza, fordulhatok vissza. Ki tudja, milyen szokatlan erejű magyar vírustörzs készül belőlem kirajzani? Nem akarok bekerülni a művészettörténetbe azzal, hogy én ragasztottam rá a végzetes náthát Chagallra. Ki fogja akkor kifesteni a párizsi opera kupoláját? Egyetlen tüsszentésből messzemenő szövegművek eredhetnek. Gyökerében kell elfojtani a bajt. Sikerült. A tüsszentést lenyeltem.

A ház vaksötét. Itt-ott ajtók nyílnak. Hangok. Gyufa lobban. Gyer-tyákat keresnek. Közben a sötétben udvarias bemutatkozás a ház asz-zonyának. Persze semmit nem látunk egymásból. És én hősieen foj-togatom el magamban az egyre viharosabban kikívánczó prüsszőket. Van valami sötét burlieszki jellege a jelenetnek. Sheridan komédiáiba illő humora. De Hogarth is lerajzolhatta volna: Náthás tisztelők vizit-je, – s a háttérben a nagy embert gyertyafénynél vizsgálja egy doktor. Autós barátom udvariasan elővarázsol egy pompás zsebvillanylámpát, egy zsebfároszt, és körbe hordja rajtunk vakító fénycsóvját. Eddig is olyan embernek ismertem, aki mindig minden eshetőségre fel van ké-szülve. Most is. Csupán ez hiányzott, hogy csakugyan úgy nézzünk ki, mint a régi sárgakönyvek címlapja. Csak a fekete álarc hiányzik. Így vonulunk be, tolvajlámpa-fénnyel, a hallból egy kis fogadószobába. Itt aztán már sötétben ülünk.

Túlságosan indiszkrét volna a fénycsóvát jártatni a falakon, s így nézni a képeket. S azt hiszem, egy képre ráirányítani fényszórót, éppoly brutálisnak ható cselekedet, *a képi méltóságnak* éppen olyan megsértése, mint vallató szobában szembe vakítani egy embert. Ezért sötétben ülünk. Vaksötétben. Chagallné kiment. Az orvos hívja. Vicce-lünk, ahogy lehet. Sötétben ülni, idegen helyen, feszélyező, akárcsak meztelenül ülni valami rossz álomban. Mit csináljunk? Próbáljunk talán asztalt táncoltatni? Hátha Csontváry üzenne valami jelentőset a házigazdának...

Aztán kigyullad a fény. Most nézhetek csak körül. Az asztalon a jeruzsálemi üvegablakok nagy albuma. Mellettem a falnál, egy kis könyvespolc. Menten otthonabb érzem magam. Sorra fedezem fel az ismerős könyveket. Sok az olyan könyv, ami nekem is megvan. A berni múzeum katalógusa, Pirandello darabjainak ismerős kiadása, Bernini franciaországi utazása, a Comprendre kötetei, Cocteau emlékezései. Ez mi lehet? Egy nagyon szittyia nevű magyar szerzőnek a könyve néme-tül. Aztán oroszországi folklór, zsidó problémák...

Észre sem vettem, hogy közben Chagall bejött a szobába. Milyen szép ember! Ez volt az első benyomásom. Később pedig: milyen könnyen fordul a kedve, s ez mennyire meglátszik rajta. Kék szemében a hű-vös és futófelhő-járta áprilisi ég. Pátriárka mosolya mögött Lear király ideges szeszélyei... Hányadszor, hány századszor történik már vele: megindult tisztelők vizitjét fogadja? Régen kialakulhatott már ennek a szertartása. A házigazdai udvariaskodás (szinte túlzott udvariaskodás) nyilvánvalóan arra szolgál, hogy feltartsa a küszöbön a magamfajta tisztelőket. És ez a derűs fenség, ez a kegyes mosoly is: a világnak kiszol-gáltatott művész ravaszága, hogy közben mentse magát a világ elől.

Szent László pénze. Mire felszedem, ő eltűnik, s a kezemben ka-vics marad. Klauzúrájuk előtt, ha beszélőre kihívják őket, a szerzetesek szoktak így mosolyogni. Ilyen bólogató figyelemmel, ilyen vadidege-nül. Ilyen alázattal, ilyen zárkózottan. Ahogy mosolyogva kitér minden olyan kérdés elől, amelyre neki kellene felelnie. Nem, nem, ő sohasem szokott beszélni arról, hogy mit dolgozik, vagy mit tervez. Kísérőim egyike váratlanul Vityebszkről kezd beszélni.

– Én is odavaló vagyok, ahol maga született – mondja Chagallnak. A folytatást nem értem, mert oroszra fordította a szót. Chagall arcán látom, hogy megtörtént, amitől félt. Most törtünk be a klauzúrájába. Vagy még beljebb. Egyenest a szentélyébe. Franciául válaszol. Nagyon örül, hogy honfitársával találkozhatik, de ő már oly régen elkerült szü-lőhazájából... S meglepő hévvel kezd beszélni magáról. Hogy milyen csodálatos föld ez a Franciaország, ahol ő mindent megkapott, amit művész elérhet. Hogy miért is vágyódna ő innét akárhová. A honfitárs nem hagyja:

– És Chagall úr nem gondol rá, hogy hazalátogasson? Hiszen Sztra-venszkij is...

– Én itt mindent elértem. Idejöttem ebbe a gyönyörű Franciaország-ba. Mi voltam én akkor? No, ugye? És most? Bélyeget nyomatnak ró-lam, postai bélyeget. És de Gaulle szokott érdeklődni az egészségem és a munkakedvem után. Ugyanis ő azt szeretné – az előbb kérdezték, hogy mik a terveim –, hogy kifessem az Opera kupoláját...

Xantus Géza: Gyimesi kálvária (részlet)

Úgy látszik, az előbb babonából nem beszélt a terveiről. Mert most, ahogy ezt kimondta, ilyen büszkén, a nagy elégtételnek a diadalával, hirtelen panaszosra fordul a hangja. Kikiáltotta győzelmeit, s terveit. Jaj, hátha kihívta most ezzel a sorsot!

– De én egy szegény öregember vagyok már. Most is itt járt az orvos. Nem mintha beteg volnék, de azt mondja, no, lássuk, milyen állapotban van? És közben a szeme huncutul villan. Mert persze, hogy nem talált semmit se az orvos. A panasszal megadta az adót a sorsnak. Nem állja meg, hogy ne folytassa, ha már elkezdte:

– És mást is akarnak tőlem. Izraelben, hogy a parlament freskóit én csináljam... Nem tudom. Olyan sok mindent akarnak tőlem.

Majd váratlanul:

– Lehet, hogy engem vallásos festőnek tartanak, és ezért nem hívnak haza? Azok a jeruzsálemi üvegablakok a zsidó nép történelméről szol-nak. Az nem vallásos festészet, hanem történelmi festészet.

A magyarázkodásnak hirtelen vége. Nem érdemes. A futó felhők mögül a hitvallás mennydörgése szólal ki:

– Azért csináltam, mert a Biblia a világ legnagyobb könyve.

E próféta-zordonságban máris egy udvarias mosoly szivárvány-játé-ka – az emberiség felé. Mert van, ami innen a földről is feléri a kinyi-latkoztatást:

– És mellette Shakespeare!

Persze, Shakespeare. Ki ezt szereti benne, ki azt. Shakespeare olyan, mint az időjárás, mindig lehet róla beszélni. S bármikor lehet róla át-

váltani is a beszédtemát. Hiába, ha egyszer megsajdul a szívbe beletört tövis... Mert egyszer csak ezt mondta, mintegy kínálva, tálcán nyújtva:

– Én Puskinhoz is nagyon szívesen rajzolnék... Ó, hogy szeretem Puskind!

Őszintén sajnálom, hogy most nem vagyok könyvkiadó Vityebszken. Tudnám, hogy mit tegyek.

Most már nem lehet a legszemélyesebb dolgokról nem beszélni. Az otthon emlékei mellett minden más téma ízét veszíti.

– Dolgozott ott?

(Ez a túl általánosan ható magyar *ott* a franciában másként is csendülhet. Olyan gazdagon, olyan semmi mással össze nem téveszthetően, mint az otthoni harangszó, és olyan egyenes irányúan vághat, mint a hazatérő vándormadár röpte, – pedig semmi egyéb, mint egy közönséges távolra mutató szócska, de talán az teszi szívszorongatóvá, hogy voltaképpen azt jelenti: *ott lent, – là-bas.*)

– Igen. Színházaknál dolgoztam.

S mondja a húszas évek híres orosz rendezőinek nevét. Aztán a már megszokott mechanizmussal:

– Most persze előttem az egész világ. Franciaország, Izrael, Japán...

Hallgatunk. Mit felelhetnénk?

– De az a falu. Az a város. Azt nem lehet elfelejteni.

A vityebszki asszony sóhajt. Ő tudja, micsoda teher ez. Micsoda teher ez, és micsoda szárny... A hazai emlék... Egy ironikus hang elvágja. Annak a hangja, akitől a sóhajára sóhajválaszt várt.

– Ön költő, asszonyom!

Kiszolgáltatta magát, ettől fél talán? És most udvariaskodik megint, mint a beszélgetés elején. Másik kísérőm alkalmasnak véli a pillanatot, hogy egy jelentős művész nevét szóba hozza, akinél csak az elismerés hiányzik.

– Talán lehetne tenni valamit érte.

A pillanat nem volt erre alkalmas. Az elhárítás kissé szónoki.

– Tehetséges művészről beszél? De hiszen, ha tehetséges, akkor kitör. A tehetség mindig elfogadtatja magát... Van Gogh szegény, na ja, neki életében nem sikerült. Ez kivétel volt. Azt üzenem a barátjának, hogy ebben a gyönyörű Franciaországban mindenki elnyeri a méltó elismerést.

Nézem az arcát. Csak a szavai lendületesek. Az arca zárkózott maradt. Most több is ennél: begombolkózott. Azt hiszem, a bankárok lehetnek ilyenek, ha baráti kölcsönt kérnek tőlük. Igyekszem másról beszélni, amilyen gyorsan csak tudok. A legújabb Chagall-könyvekről. Érdeklődik, hogy kaphatók-e az új francia művészeti kiadványok Magyarországon.

– Kaphatók, persze.

(Majd azt mondtam, hogy a Váci utcai könyvesboltban jóformán csak azok kaphatók.) Az új kiadású könyvek megint alkalmat adnak, hogy Chagall dicsérjen egy sort Franciaországon. (Szegény Mikés Kelemen ezt valahogy úgy fejtette meg, ezt az új-haza-dicsérő muszájt: „Úgy szeretem Rodostót, hogy el nem feledhetem Zágont.”) Mivel tudnék helyeselni? A csend az ilyesmire részvét-nyilatkozatként hat.

– Ahogy ebben a könyvben van leírva Bernini fogadtatása Párizsban. Amikor Colbert vizitelt nála, Bernini ki se mászott az ágyból... Tehette... Ez a „homage” ismétlődik meg most.

Szabadkozik.

– Miért? – és amit mondok, őszintén

mondom, – Franciaország hálás lehet önnek. Bernini hatástalan maradt, hiába hozta ide a maga barokkját, a franciák racionalizmusa ellenállt neki, bár érezték, hogy szükségük volna némi transzcendenciára. Azért is hívták ide. De a megtermékenyítés nem ment. Bernini mehetett haza... De önnek sikerült a francia művészetbe behozni az álmot. Önnek, és az irodalomba Freudnak.

Már búcsúzóban vagyunk, amikor – hogy valami ismerőst is mondjak neki arról az országról, amelyről oly udvarias tájékoztatlansággal érdeklődik – megemlítem Czóbel nevét. Chagall fejét rázza. Nem ismeri.

– Béla Czóbel.

Tagolva mondom. Csend.

– Sajnálom – mondja.

Egyszer csak felkiált. Pontosabban: feldalol.

– Zobe-el! – És lelkendezik, micsoda igaz, nagy, nagyszerű festő az a Zobe-el. Majd hirtelen:

– És mondja, megbecsülik őt otthon?

(Otthon, – ezúttal megint: *là-bas.*)

– Meg. Persze. Van egy kis város Pest mellett. Alig nagyobb, mint Vence. Minden nyarat ott tölti.

Annyi csend, ameddig az ember nyel egyet.

– Boldog ember.

Idehaza, éppen akkortájt, amikor ezeket az emlékeimet rendeztettem és próbáltam lejegyezni, megjelent a Magvető almanachjában Ámos Imre naplója, néhány rajzával. Sajnálom, hogy nem ismertem egy negyedével előbb ezt a naplót. A hónom alatt ezzel mehettem volna Chagallhoz. Biztosan felismerte volna a rajzokban, hogy egyszer ő már találkozott ezzel a művésszel. A napló szerint pontosan 1937. október 4-én, hétfő délután 1/2 2-kor. Akkor látogatta meg őt Párizsban Ámos Imre, feleségével, Anna Margittal.

– Sie müssen in Paris leben und arbeiten.

Ezt mondta nekik Chagall. És még sok mindent, a képeikről. A biztatás ellenére, a világban oly kevésé jártas embereknek az ügyetlenségével, Ámosék nem maradtak Párizsban. Hazajöttek. A következő évek fokozódó sötétségében ez a látogatás, ennek az emléke világítja be az életüket. Ó, hányszor előbukkan a rövid kis napló-sóhajításokban, napló-kesergésekben Chagall neve. Hogy is mondta, mint mondta? A legeslegcsudálatosabb Chagall-kép szépségével, értékével felér, ahogy ő ezt a szegény, kóbor magyar festőpárt fogadta. („Igen meresztgette a szemét, ccc-kezt mondott, s őszintén látszott rajta, hogy komolyan tetszenek neki a dolgok.”) És ezért a tettéért Chagall többet kapott, mint a legjobban megfizetett festményeiért. Többet, mint amennyit de Gaulle-ék fognak fizetni az Opera kupolájáért, vagy Ben Gurion a parlamenti freskóért.

Mielőtt elhurcolták volna Ukrajnába, Ámos Imre utolsó bejegyzése a naplójában ez volt: *Hol lehet most Chagall, gyönyörű műtermében, lakásában vajon ki rugdalja most a mahagóni ajtót, és hol lehetnek a szabad lelkű, minden gátló körülménytől irtózó művészek? Őt feltette, nem magát. Azt mondják, úgy halt meg, hogy teherhordás közben leszédült a töltésről.*

És a világra szóló részvéttelenségben az emberi aggodalom és részvét lobogója ez. Felszállt a töltés melletti árokból: *Hol lehet most Chagall?* ❖

Xantus Géza:
Ölelés

A jóra váró

Hubay Miklósról

Egyszer-kétszer minden évben meglátogatta édesanyámat, utoljára 2010 tavaszán, kora-nyarán ment el hozzá. Elvitte új darabjának gépiratos példányát, de akkor már a legerősebb szemüveggel sem tudott olvasni egyikük sem, csak összefolyó foltokat láttak a papíron. *Pávavárók*, ez volt a darab címe, és Miklós nekem dedikálta, a címlap üres hátoldalára írta hatalmas betűkkel. „Mint a bomlott óra: ütök, kakukkolkol tovább... Zoltánnak baráti öleléssel: Miklós.” Kilencvenkét éves volt, édesanyám pedig kilencvenkilenc. Nem voltunk rokonok, de ő valahogy mégis a családhoz tartozott, nem a baráti körhöz. Amikor Váradról feljött Pestre (akkor persze már nem fel, hanem át), megkereste apámat, aki egy irodalmi folyóirat, a *Diárium* szerkesztője volt. Apám segítette első lépéseit, ő vezette be az irodalmi körökbe. Tőle kapta a legtöbbet, amire egy fiatal pályakezdő írónak szüksége van, hogy hitt benne. Foglalkoztatta is, könyvkritikákat íratott vele. Először a folyóirat 1938. március-áprilisi számában szerepelt, Rados Jenő *Magyar oltárok* című szép kiállítású könyvét ismertette. Az írás vége felé megemlítette egy távoli kis falu 15. századból fennmaradt oltárát, melyet Szent István életét ábrázoló jelenetekkel díszítettek. A kis falut Mateocnak, Mátyásfalvának hívták, ma Szlovákiában Matejovce a neve, és Poprádtól északra van. A régi Magyarországon már közel volt a határhoz.

Apám nemcsak az írói útját segítette Miklósnak – első könyvét is ő jelentette meg –, hanem vigyázott is rá. Nem tudom pontosan, talán a nagybátyja volt Hubay Kálmán, és Miklós egy alkalommal nyilaskeresztes jelvényrel a gomblyukában ment be a Gólyavárba, ott volt a *Diárium* szerkesztősége. Apám átnyúlt az íróasztala fölé, kihúzta a jelvényt, és felpofozta Miklóst. Talán az életét mentette meg. Őt nem a megkülönböztető törvények, nem az elhurcolás fenyegette, hanem az odacsábítás, a beszívás és bevonás. Persze nem apám mentette meg ettől, hanem Genf. 1942-ben ösztöndíjat kapott Genfben, s a béke szigetén, a polgári Svájcban élte át a háború legkegyetlenebb éveit. 1948-ban tért haza. Apámon 1947-48-ra elhatalmasodott a

sclerosis multiplex, kiesett az irodalmi életből, mint annyi korábbi folyóirat, a *Diárium* is megszűnt, apám még tizenöt évet élt mozdulatlan bénaságban. Miklós ott maradt körülünkben, apám halála után is ott maradt. Nemcsak én, hanem a két fiam is úgy nőtt fel, hogy ő valahogy ott volt, ha nem volt ott, mi mentünk el hozzá. Amikor Firenzében tanított, laktunk nála a fiesolei házában.

Ha mond még valamit az a szó, hogy európai magyar, akkor Hubay Miklós ehhez a fájóan ritka típushoz tartozott. Ez lett belőle Genfben. Nem européer volt, aki szemét nyugatra veti, és idehaza sajnálkozva néz szét maga körül, hanem olyan, aki a vérévé vált európai kultúra természetes lélegzetvételével vesz részt abban, ami itthon történik. Ennek a vérévé vált európai kultúrának pedig nem voltak külön hemoglobinjai, hanem minden vegyületrészben ott működtek benne évszázadok magyar kultúrájának molekulái. Kívülről tudta a magyar irodalmat. Ezt szó szerint érttem. Alig ismert nevű költők verseit is fújta hibátlanul. Amikor Firenzében tanított, nem vitt be könyveket az óráira, mert fejből idézett mindent. Vannak, akik szeretnek verseket idézni, Weöres Sándor tudta minden saját versét, Miklósról kis túlzással azt lehet állítani, hogy minden magyar költő minden versét tudta szóról szóra. És nemcsak a verseket, végigmondta a *Tragédiát*. Nem hiszem, hogy valaha is memorizált volna egyetlen sort, sejtjeibe egyszerűen beleivódott az irodalom, felszívódott benne, mint a növényekben a földből vett tápanyag. Esszéiben, közéleti írásaiiban sokszor keserűen panaszkodott arról, hogy ma már nincs olyan lélekmozdító szerepe az irodalomnak a mindennapi életben, mint régen volt, de őbenne pillanatra sem, minden nyilvánvaló tapasztalat ellenére sem rendült meg a művészet és az irodalom mindenhatóságába vetett hit.

Sajnos én már sok mindent elfelejték, feleségem emlékeztet arra, hogy Miklós őrzött csodálatos lakásán (fantasztikus lakásai voltak egész életében!) egy ládát, olyasféle volt, mint egy falusi kelengyés láda, és ebben tartotta erdélyi kincseit. Nem ékszerek voltak, nem drágakövek, hanem régi kulturális emléktárgyak.

Nem emlékszem erre, de arra igen, hogy lelkének volt egy rekesze, nem titkos rekesz, hanem nagyon is nyitott rekesz, tele Erdéllyel és tele aggodalommal. A herderi jóslat aggodalmával, hogy mi lesz a sorsa egy fogyatkozó nemzet nyelvének. Meddig maradhat még fenn, és mit lehet tenni érdekében. Az emberek nyelvet cserélnek, de arcuk jellege még sokáig tovább öröklődik, az elhagyott nyelv azonban holtta válik. Ez újra és újra, örökké visszatérően foglalkoztatta pályája során. A nyelv, a nemzet és az etnikum három különböző dolog, de egyszer-smind bonyolultan egymásba is fonódnak, amiről már rengeteget értekeztek és rengeteget vitatkoztak. Ő is megszólalt ezekben a vitákban, és írt cikket a nyelvek pusztulásáról, de ebben a tárgykörben játszódo darabjaival nem az elméleti vitákhoz akart hozzákapcsolódni, hanem olykor allegorikus, máskor közvetlen formában a szemünk előtt lévő életproblémákat vitte színre.

Ilyen darabja volt az *Elnémulás*, amely már címével jelezte témáját. Cselekményének alapja már évtizedekkel korábban kirajzolódtott képzeletében, de csak 2003-ban írta meg. Mint később beszélt róla, életműlezársnak,

Xantus Géza:
Szent Erzsébet

Xantus Géza:
Csíksomlyó, a kegyhely 5.

utolsó megszólalásának szánta, a cím az ő elnémulására is vonatkozott, akkor töltötte be a nyolcvanötödik életévét. Nem tudta, hogy a Jóisten még nyolc évig körünkben tartja. A darab ősbemutatójára nem itthon került sor, hanem Észak-Olaszországban, és nem is olaszul, hanem a kihalás szélén álló friuli nyelven adták elő. A nézők úgy érezték, róluk szól a dráma, színpad és nézőtér szinte egygyé vált az előadás alatt. (Itthon három évvel később, a kecskeméti Katona József Színház vállalkozott színrevitelére.)

A győztes hadsereg győzelmi ünnepét üli, táncolnak, mulatnak a tisztok, ezalatt az épület betonpincéjében egy állapotos nő a kivégzésére vár. Rajta kívül elpusztított népének nyelvét már csak ketten beszélék, egy katona, aki átállt az ellenséghez, és egy fiatal jezsuita szerzetes, aki a papnevelde könyvtárában tanulta meg könyvekből. A kietlen pinche-lységben játszódik a darab. Az alaphelyzet felállítása, az un. expozíció világos, de nem kell aggódnunk, állapotos nőt nem lehet kivégezni, vannak emberi jogok, léteznek európai szabályok, az emberségről már nem is beszélve. Nyugodtan ülhetünk és nézhetjük az előadást, a második rész végén megérkezik a kegyelmi okmány, s alleluja, hiszen már a neve is ilyesmit sejtet, kiszabadul és megszüli gyermekét, ami szimbolikusan azt jelenti, hogy a nép és a nyelv él tovább. De nem ez történik. Rövidre fogva: érte jönnek, kikaparják a magzatát és végrehajtják rajta az ítéletet. Nincs kegyelem, nincs irgalom, nincs feloldozás, csak egy hang szólal meg valahol a színpad mögül, és Márk evangéliumát idézi:

„Mert nemzet nemzet ellen és ország ország ellen támad; és lesznek földindulások sok mindenfelé; és lesznek éhségek és háborúságok... Halálra fogja adni testvér testvérét, atya gyermekét; és magzatok támadnak szülők ellen, és megöletik őket [...] Az ég és föld elmúlnak, de az én igém soha el nem múlnak...”

Tavaly májusban a Romániai Katolikus Konferencia kolozsvári ülésén felmerült, hogy újból esedékes lenne a pápa újabb romániai meghívása, többek között abból az alkalomból, hogy idén, 2018-ban lesz a csíksomlyói búcsú 450. évfordulója. Korábban már járt pápa Romániában, II. János Pál 1999-ben látogatott el Bukarestbe, akkor itthon is, Romániában is sokan abban reménykedtünk, hogy tárgyalásain a lengyel pápa már csak a „polák vengri dvá brátánki” (mi így ejtjük) alapján is szóvá teszi a katolikus vallásgyakorlás nyelvi szabadságának kérdését, tudva, hogy a romániai katolikusok nagy többsége magyar anyanyelvű, s a „katolikus ügy” azon a tájon egyszerűen azonos a magyar kisebbség ügyével. Szó volt arról is, hogy a pápa ellátogat Erdélybe, sőt ellátogat a Havasalföldre és Moldvába is, mindenhová, ahol katolikusok laknak. Ebből azonban nem lett semmi, látogatásának protokollját a román meghívó fél állította össze saját politikai érdekei szerint. Közös misézésekkel, nagy csinnadrattákkal ünnepelték a katolikus-ortodox újra-közeledést, de a kisebbségek panaszai és kérelmei nem kerülhettek szóba.

A látogatás feletti csalódás indította el Hubay Miklósban egy drámai cselekmény tervét, nem tudom pontosan, mikor kezdte el megfogalmazni, de ez a *Pápvárók*, ez készült el 2010 tavaszán, ennek gépiratát dedikálta nekem az alig-látók hatalmas betűivel, s ez jelent meg a *Kortárs* az évi júniusi számában. Nem az *Elnémulás* az írói pályától búcsúzó utolsó darabja, hanem ez, noha tudom, már 2004-től hírt adott róla.

Nem tartozik legjobb művei közé, ha a szakmában kötelező objektív szót kellene leírnom róla, akkor bajban lennék, meg ne sértsem az emléket. És mégis írásként szép, sőt megrendítő mű. Egy félvak aggastyán kötelezettségvállalása, hogy megszólaljon még egyszer ebben a fájdalmas ügyben.

A színhely egy Kárpátokon túli, kis csángó falu, ahol nagy a készülődés, van egy öreg, beteg asszony, aki levelet írt főpap fiának a fővárosba, ha már úgyszólván Romániában van a pápa, hozza el hozzájuk, a faluba, látogassa meg őket is. Van panaszuk, van kérésük. Nem használhatják anyanyelvüket a templomban, ördögnyelvnek nevezik az ő szép anyanyelvüket. Na, de majd most rendbe jön minden, a Szentatya melléjük áll, elintézi a dolgokat. A darab a várakozás örömeivel kezdődik, várják a fehér pápai helikoptert. A színen van egy mátkapár, összeesketésükre várnak, mert csak anyanyelvükön hajlandók az oltár elé menni. Már nem is olyan fiatalok, gyerekük is van, de csak anyanyelvükön hajlandók kimondani a holtomiglan-holtodiglant. A színen van az Ex-pap, a falu volt plébánosa, akit eltítottak a misézéstől, mert elutasította, hogy az államnyelven beszéljen a templomban, a színen van az Új pap, aki az *Elnémulás* renegátjának

mása, ő átállt, és a nemzetállam érdekeit képviseli. Ő elejétől tudja, hogy nem jön a pápa, mert el sem ment a levél. Aztán jön egy fagyaltárus, akiről kiderül, hogy egy felszoltott rend felszentelt papja, a második felvonásban megérkezik, persze a pápa nélkül az érsek, és megint csak persze, a vége felé beront az erőszakszervezet egy őrmester képében.

Nem mesélem tovább, nem is nagyon lehet. A falu lakói kicsit népszínmű csángók, dialógusaik viszont úgy vágnak, mintha Ditrói Mór Vígsházában tanultak volna társalogni. Ahogy olvasom a szöveget, már nem az igazságtevő pápát várom, hanem a dráma kibontakozását: az őrmester letartóztatja, és bilincsbe veri a fagyaltárust, az Ex-papot esetleg le is lövi, Erzsike beleöli magát a malomtöbba, Bori néni infarktust kap, az érsek meghasonlik magával. De nem ez történik. Nem lesz dráma a drámából, pedig minden adottság megvan rá az expozícióban. Helyette valami csoda történik. Nem olyan csoda, amilyenre a falubeli gyerekek gondolnak, akik első pillanatban azt hiszik, hogy a fagyaltárussal a pápa helyett maga a Jézuska jött el hozzájuk. Még ennél is nagyobb csoda történik, tudniillik hirtelen, szinte egyik pillanatról a másikra elsimul minden konfliktus. Amikor robbanni kellene a drámának, jószerint tragédiába kellene átváltoznia, akkor a szereplők egyszer csak kibékülnek egymással: megbékélnek. A hitben, az anyanyelvben. A magyarságukban. Az Új-pap az Ex-pap mellé áll, az érsek lemond rangjáról, és visszaköltözik édesanyja istápolására a faluba, az őrmester útbaigazítja a fagyaltárust, merre kerülheti el az utána kutató rendőrjórőroket.

A világtól nem lehet várni, hogy segíteni fog, kívülről nem várható segítség, de belső békét mégis lehetne teremteni. Egymással meg lehetne békülni. Megbékélés – ez talán még jobb címe lett volna a darabnak, mint a *Pápvárók*. Az *Elnémulás* keserű disztópia volt, együtt lélegzett mai irodalmunk nagy részének elkeseredett borúlátásával, ez a legutolsó darab viszont Hubay Miklós szelíd kék szeméből egy utópiát csöppentett ki. Az utópia nem más, mint jóra várás. A darab végén szó van egy oltárképről, amelyet a harangozó mentett meg a megsemmisítéstől, és amelyen Szent István is látható. Arra gondolok, amikor Miklós ezt a befejező részt írta, talán eszébe jutott hajdani cikke a Diáriumban, és eszébe jutott a kis matejovcei oltár. A darabbeli oltárképen szerepel a könnyező Szűz Mária is, de a falubeliek hirtelen úgy látják, hogy már nem könnyezik, hanem mosolyog. Mi ez? Egy gazdag írói pályát lezáró szentimentális befejezés? Vagy gondolatbontó poszt-posztmodern abszurd játék? Orrunkra koppint, amiért hitünket veszítettük a jövőben? ♦♦